

ZPRÁVA O STAVU NEZISKOVÉHO SEKTORU V ČESKÉ REPUBLICE V ROCE 2004

Celkové hodnocení expertní skupiny: 3,7

ÚVOD

Pro potřeby „Zprávy o stavu neziskového sektoru České republiky v roce 2004“ do neziskového sektoru zahrnujeme občanská sdružení, nadace, nadační fondy, obecně prospěšné společnosti, právnické církevní osoby, organizace se zahraničním prvkem a sdružení právnických osob. Do neziskového sektoru byly započteny i organizace zřízené veřejnou správou.

I. PRÁVNÍ PROSTŘEDÍ

Hodnocení expertní skupiny: 3,5

I/1 a I/2 Registrace a provoz

Česká legislativa nezná pojem nezisková organizace, což činí problémy zejména při interpretaci obecných zákonů, které regulují i činnost neziskových organizací. Přesto však lze říci, že legislativní rámec pro činnost neziskových organizací je v ČR v zásadě vymezen. Fungování (založení, provoz, likvidace) všech právních neziskových typů, které na území ČR působí, je ošetřeno speciálními zákony – zákonem o nadacích a nadačních fondech, o obecně prospěšných společnostech, o sdružování občanů a zákonem o církvích a náboženských společnostech. Zákon o dobrovolnické službě je využíván všemi těmito právními formami.

Tyto zákony různě detailně a konkrétně nastavují práva a povinnosti jednotlivých právních typů. Legislativa vymezující činnost občanských sdružení, jichž je v neziskovém sektoru významná většina, je jen rámcová. To na jedné straně činnost občanských sdružení zjednodušuje, na druhé straně komplikuje jejich kontrolu veřejností. Naopak striktní až svazující je legislativa týkající se nadací a nadačních fondů a obecně prospěšných společností. Liberální či naopak striktní pojetí zákona předurčuje možné komplikace při vzniku a provozu neziskových organizací.

Registrace občanských sdružení je nenáročná a rychle proveditelná (občanské sdružení může být zaregistrováno během 10 dní). Registračním místem je Ministerstvo vnitra, na základě jehož rozhodnutí může občanské sdružení zahájit činnost. Problémem je nedořešená likvidace občanských sdružení. Řada občanských sdružení v praxi končí svoji činnost, aniž by svůj zánik legislativně ošetřila a zajistila své vyřazení z evidence neziskových subjektů. Statistika neziskových organizací ČR pak není zcela průkazná.

Registrace dalších právních typů je pro jejich zakladatele náročnější (týká se zvláště nadací, nadačních fondů a obecně prospěšných společností). Lze však říci, že v poslední době se zkracuje dosud neúměrně dlouhé období (např. až 2 roky), během kterého probíhala registrace těchto právních subjektů u místně příslušných obchodních soudů.

I/3 Administrativní překážky

Neziskové organizace mohou v rámci zákona svobodně vykonávat svoji činnost. Stát a veřejná správa nevytvářejí legislativní překážky činnosti. Obtíže v činnosti neziskových organizací vznikají zejména jednak dlouhodobým legislativním neřešením problémů (např. stále neexistující zákon o sociálních službách), jednak přetrvávající neznalostí veřejné správy o neziskovém prostředí. Problémem je i prakticky nedořešená decentralizace veřejné správy.

I/4 Domácí právní základna

V České republice existuje pouze úzká a početně omezená skupina specialistů na legislativu neziskových organizací. Právní poradenství je dostupné v hlavním městě a v některých krajských městech. Na nižších regionálních úrovních je obtížně dosažitelné.

Právní aspekty činnosti neziskových organizací se vyučují na vysokých školách a univerzitách různého zaměření. Tato okolnost přispívá k poučenějšímu postoji veřejnosti. Výchova právníků specializovaných na tento sektor však zajištěna není.

I/5 Daně

Dotace, granty a dary neziskovým organizacím jsou podle zákona o daní z příjmů osvobozené od daní. Fyzické osoby a jednotlivci mohou uplatnit odpočet poskytovaných darů ze základu daně. Stanovený limit možného odpočtu je nedostačující a k rozvoji dárcovství nemotivuje. Daňové prostředí v České republice se zhoršilo s přijetím nového

Zákona o dani z přidané hodnoty, který staví neziskové organizace a komerční subjekty na stejnou úroveň a nedostatečně vymezuje okruh činností osvobozených od daně z přidané hodnoty. Praktický dopad tohoto zákona bude zřejmý až v roce 2005. Neziskové organizace usilují o přijetí legislativy, která by umožnila občanům daňové assignace, tedy adresování 1 % ze zaplacených daní neziskové organizaci. Tento pokus o zvýšení příjmů neziskových organizací zatím není úspěšný. Připravené legislativní opatření v připomínkovém řízení neuspělo.

I/6 Vlastní příjmy

Legislativa neziskovým organizacím nebrání získávat finance prodejem zboží a služeb. Tyto aktivity však ani nepodporuje, v některých případech je zprostředkovaně limituje (viz výše citovaný Zákon o dani z přidané hodnoty a např. chybějící zákon o sociálních službách, který by klientům umožnil vybrat si konkrétního poskytovatele sociálních služeb, atd.).

II. ORGANIZAČNÍ ZÁKLADNA

Hodnocení expertní skupiny: 4,0

II/1 Získávání podpory

Veřejnost stále ještě respektuje paternalistickou roli státu a naplňování svých potřeb očekává především od státu a veřejné správy na různých úrovních. Přesto má veřejnost pocit, že neziskové organizace obecně její zájmy zastupují. Neziskové organizace většinou nemají kapacity pro marketingový průzkum konkrétních potřeb veřejnosti, respektive svých cílových skupin, a tyto potřeby často stanovují na základě kvalifikovaného odhadu. V tomto směru se činnost neziskových organizací průběžně profesionalizuje.

II/2 Strategické plánování

Většina neziskových organizací nezpracovává strategické plány rozvoje. Pokud plánuje, tak v krátkodobém časovém horizontu, nebo se rozhoduje ad hoc, podle momentální situace. Obecně však panuje v neziskovém sektoru povědomí o potřebnosti strategického plánování. Nadace VIA na strategické plánování zaměřila jeden ze svých grantových programů. Tento slouží jen omezenému počtu neziskových organizací.

Definice poslání je podmínkou pro registraci všech neziskových právních typů. Ne všechny organizace však poslání definují jasně a srozumitelně. Ke zlepšení tohoto stavu dochází zejména v okruhu organizací, působících v oblasti sociální, a to díky standardům sociálních služeb, které i tento aspekt zohledňují.

II/3 Vnitřní struktura řízení

Neziskové organizace jsou ze zákona povinny v zakládajících dokumentech definovat řídicí strukturu své organizace, kompetence a povinnosti řídicího orgánu. V praxi se však tyto zásady často nedodržují. Kompetence, ale i povinnosti představenstva a správních rad se přesouvají na ředitele organizací. V řadě případů nejsou neziskové organizace profesionálně řízeny.

Vymezené právní typy neziskových organizací jsou ze zákona povinny chovat se transparentně a zveřejňovat své výroční zprávy, včetně zprávy o hospodaření. Ne všechny organizace, na které se zákon vztahuje, tyto povinnosti plní. Na druhé straně řada občanských sdružení, i když to není jejich povinnost, pravidelně zveřejňuje výsledky svých aktivit. Veřejnost (příznivci, dárci, podporovatelé) tak v zásadě mají možnost ověřit, jak efektivně neziskové organizace využívají jejich dary a příspěvky.

II/4 Zaměstnanci neziskových organizací

Nejvýznamnější neziskové organizace mají stálé zaměstnance. Ne vždy mají tito zaměstnanci pevně stanovený popis práce, což souvisí i s absencí strategických plánů organizace. Pracovníci jsou často zaměstnáváni na dobu trvání projektu. Rozvoj lidských zdrojů v neziskových organizacích prakticky neexistuje.

Neziskové organizace spolupracují s dobrovolníky, ojediněle mají neziskové organizace systematicky zpracované databáze dobrovolníků. Na základě zákona o dobrovolnické službě se přípravě a vzdělávání dobrovolníků věnují akreditovaná dobrovolnická centra.

II/5 Technická vybavenost

V České republice existují finanční zdroje na technické vybavení kanceláří (granty, dary komerčních subjektů), i když nejde o vybavení špičkové. Téměř 90 % neziskových organizací má zajištěn přístup k počítači a může komunikovat prostřednictvím internetu. Pokud nemají neziskové organizace vlastní vybavení, mohou využít síť knihoven, které uživatelům umožňují přístup k internetu.

III. FINANČNÍ ZAJIŠTĚNÍ

Hodnocení expertní skupiny: 4,2

III/1 Domácí podpora

Neziskové organizace získávají většinu finančních prostředků z domácích zdrojů. Nejvíce finančních prostředků do neziskového sektoru plyne z veřejných rozpočtů, dále pak z firem, nadací a od individuálních dárců. Podpora jednotlivých dárců není jen finanční. firemní dárci poskytují neziskovým organizacím především výrobky a služby se slevou nebo zdarma.

Oblast firemního dárcovství se stále vyvíjí. U malých a středních podniků však není dárcovství součástí firemní kultury. Národní firmy, které jsou součástí nadnárodních celků, jsou většinou směřovány k vytvoření konceptu společenské odpovědnosti firem. Roste počet firemních nadací.

Firmy upřednostňují podporu neziskových organizací formou sponzoringu (smlouvy o reklamě - zisk musí nezisková organizace podle zákona zdanit). Finanční dary jako takové (pro neziskové organizace zproštěny od daňové povinnosti) jsou poskytovány v daleko menší míře.

Postupně se rozvíjí i dobrovolnictví. Nejvýznamnějším problémem v této oblasti jsou stále chybějící dovednosti neziskových organizací s dobrovolníky pracovat a řídit je.

Nejméně významným finančním zdrojem pro neziskové organizace v ČR jsou individuální dárci. Alarmující je, že neziskové organizace v budoucnu nepočítají s dary od neanonymních individuálních dárců – spoléhají především na veřejné rozpočty a firmy.

Celkově se projevuje nedostatečná kreativita neziskových organizací v oslovování individuálních dárců. Na tento fakt poukazují také firmy, které postrádají ze strany neziskových organizací zajímavé nápady a projekty.

III/2 Diverzifikace

Diverzifikace finančních zdrojů v rozpočtech neziskových organizací existuje ve smyslu počtu zdrojů. Většinou mají neziskové organizace 3 – 4 zdroje. Problémem je poměr zdrojů z hlediska jejich objemu. Většinou převládá jeden, nanejvýš dva zdroje, které pokrývají až více než 75 % všech finančních příjmů.

Neziskové organizace jsou finančně zajištěné na několik měsíců, maximálně na jeden rok. Převážná většina neziskových organizací nevytváří finanční rezervy. Finanční zajištění neziskových organizací, které jsou financovány převážně z dotací a grantů, je časově limitované. Organizace, jejichž členové platí pravidelně příspěvky, jsou stabilnější.

III/3 Systémy finančního řízení

Finanční řízení v neziskových organizacích většinou není systémově vyřešeno. Souvisí to s nedostatkem kvalitních a finančně dostupných lidských zdrojů v této oblasti.

Česká legislativa nařizuje povinnost finančního auditu u části neziskových organizací. Ty, které tuto povinnost nemají určenou ze zákona, považují finanční audit za nadstandard. Neziskové organizace, které realizují projekty financované z fondů EU, mají povinný audit těchto projektů.

Výroční zprávy má povinnost vydávat ze zákona část neziskových organizací, neuspokojivé je ale jejich zveřejňování. Špatná dostupnost výročních zpráv negativně ovlivňuje transparentnost a důvěryhodnost těchto subjektů.

III/4 Fundraising

Většina neziskových organizací neprovádí fundraising systematicky. Některé organizace dokonce považují fundraising jako samostatnou činnost za luxus. Jen finančně stabilizované neziskové organizace si mohou dovést vyčleňovat prostředky na rozvoj fundraisingu.

Individuální dárcovství není rozvíjeno. Organizace využívají členské příspěvky a příjmy z veřejných sbírek.

Nejzávažnější příčinou neuspokojivého stavu fundraisingu je nedostatečné fungování správních rad. Správní rady neplní svoji základní povinnost – zajištění finančních prostředků pro organizaci. Fundraising přesouvají na výkonnou složku organizace. Získání kvalitních členů správní rady je obtížné, protože členství ve správní radě neziskové organizace nemá dostatečnou prestiž.

III/5 Vlastní příjmy

Většina neziskových organizací se snaží doplňovat svoje portfolio finančních zdrojů i o vlastní příjmy. Jde většinou o prodej služeb a výrobků, za které si však některé organizace (především ze sociální a zdravotní oblasti) účtují

minimální částky. Negativně se projevují chybějící dovednosti v oblasti finančního řízení – častým problémem je nedostatečná znalost kalkulace cen.

Veřejná správa nakupuje služby od neziskových organizací formou dotací a grantů. V tomto procesu jsou ale zpravidla zvýhodněny příspěvkové organizace, které jsou řízeny subjekty veřejné správy a mají každoročně jisté finanční prostředky přímo z veřejných rozpočtů.

IV. PROSAZOVÁNÍ ZÁJMŮ NNO

Hodnocení expertní skupiny: 3,9

IV/1 Spolupráce s vládou, centrálními a místními úřady a samosprávami

Na centrální úrovni je komunikace mezi veřejnou správou a neziskovými organizacemi ošetřena. Neziskové organizace jsou zastoupeny v poradních orgánech centrálních úřadů (ministerstva) a v poradním orgánu vlády ČR (Rada vlády pro nestátní neziskové organizace). I na nižších regionálních úrovních se s neziskovými organizacemi počítá, např. při komunitním plánování, při vytváření regionálních rozvojových strategií atd. Neplatí to však obecně ve všech regionech.

Společné projekty realizuje veřejná správa s neziskovými organizacemi jen v určitých oblastech (zejména romská, protidrogová, komunitní problematika, otázka menšin, lidská práva). V dalších oblastech (zvláště oblast sociální a zdravotní) je veřejná správa objednatelem služeb, které neziskové organizace poskytují.

Města a regiony rozvíjející místní Agendu 21 počítají s neziskovými organizacemi jako s odbornými partnery a aktivní skupinou veřejnosti (Program Zdravých měst).

IV/2 Aktivity za účelem společensko-politických změn

Neziskové organizace vedly v minulosti kampaně za řešení dílčích společensko-politických problémů v různých oborech činnosti (např. dětská práva, domácí násilí, prevence onkologických onemocnění, dopravní řešení obchvatů měst). Výsledky kampaní jsou různé, vždy však došlo alespoň k posunu v řešení daného problému.

IV/3 Politický lobbying

Lobbying je veřejností obecně vnímán negativně. Neziskovému sektoru v zásadě koncepce lobbingu chybí. Neziskové organizace nevnímají lobbying jako svoji prioritu. V ČR však existují silné zájmové skupiny, které dovedou lobbying efektivně využívat (např. ekologicky zaměřené organizace). Příkladem je program Natura 2000, který by bez lobbingu neziskových organizací nebyl přijat.

IV/4 Prosazování právních reforem

Neziskové organizace silně pociťují potřebu kvalitního právního rámce vymezujícího jejich činnost. Význam účelného legislativního prostředí však často přeceňují, spoléhají na to, že dané zákony vyřeší jejich problémy s fungováním organizace. V rámci oboru nebo regionu jsou neziskové organizace schopny kooperovat na prosazení právní normy (spolupráce neziskových organizací na občanském zákoníku, na formulování zákona o sociálních službách).

V. POSKYTOVÁNÍ SLUŽEB

Hodnocení expertní skupiny: 3,0

V/1 Rozsah zboží a služeb

Diverzifikace poskytovaných služeb je dostatečná. Neziskové organizace poskytují služby v různých oborech – zdravotnictví, sociální oblast, vzdělání, pomoc při přírodních katastrofách, životní prostředí, kultura, obnova památek, práce s mládeží ve volném čase, lidská práva atd. Většina těchto služeb je i na vysoké profesionální úrovni. Kvantita a kvalita služeb není ve všech regionech ČR stejná.

V/2 Reakce na potřeby společnosti

Z větší části reagují neziskové organizace na viditelné potřeby společnosti a trhu. Tyto potřeby jsou však často spojovány s prioritami, které vyhláší veřejná správa. Samy neziskové organizace si situaci na trhu aktivně nezjišťují a neznají tak zcela skutečnou tržní poptávku. Výjimkou je nově se prosazující komunitní plánování sociálních služeb, kde se potřeby obyvatel regionu mapují za aktivní účasti klientů, poskytovatelů i samosprávy.

Okrajovým jevem je někdy přecenění významu služby a její bezdůvodné prosazování směrem k potencionálním uživatelům.

V/3 Příznivci a klienti

Služby, které mají jasný charakter veřejné prospěšnosti, jsou nabízeny široké veřejnosti (především sociální a zdravotní oblast, volnočasové aktivity). Zájmové spolky a sdružení poskytují převážně služby pro svoje členy, ale i zde existuje v některých případech přesah na širokou veřejnost.

V/4 Návratnost nákladů

Obecně mají neziskové organizace nedostatek dovedností v oblasti marketingu. Význam marketingu sílí až v posledních letech. Dárci začínají teprve nyní marketingové aktivity podporovat. Z tohoto důvodu je kvalita marketingových dovedností (zjišťování poptávky na trhu, kalkulace cen, vytváření rozpočtů a kalkulace návratnosti nákladů) velmi nevyrovnaná.

V/5 Podpora a uznání vlády

Veřejná správa proklamativně oceňuje služby neziskových organizací, ale neuvědomuje si skutečnou hodnotu, kterou neziskové organizace přináší společnosti. Veřejné správě nezáleží na rozvoji neziskového sektoru, jde jí jen o nákup služeb. Ten probíhá formou dotací a grantů.

Ocenění neziskových organizací obecně roste směrem nahoru spolu s úrovní veřejné správy. Nejvíce jsou neziskové organizace oceňovány na úrovni ministerstev, nejméně pak na místních úrovních. Tam se situace mění v závislosti na regionu.

VI. INFRASTRUKTURA

Hodnocení expertní skupiny: 3,5

VI/1 Podpůrné a informační organizace

V ČR existují informační a podpůrné organizace, není však vytvořena síť, která by rovnoměrně pokrývala celou republiku. Dostupnost služeb je tak pro organizace ze vzdálenější regionů ztížena. Servisní organizace poskytují služby většinou za úplatu.

VI/2 Domácí grantové organizace

České nadace udělují granty k realizaci domácích projektů podle svých priorit. Tyto priority si určují na základě vlastního rozhodnutí. Často diskutovaným tématem je právě určení těchto priorit ve vztahu k potřebám občanské společnosti.

Finanční možnosti domácích nadací jsou velmi omezené. V ČR neexistují velké mecenášské nadace. Počet firemních nadací roste.

VI/3 Koalice neziskových organizací.

Funkční národní všeoborová koalice neziskových organizací neexistuje. Relativně dobře fungují oborové a regionální koalice. Existuje poradní orgán vlády Rada vlády pro nestátní neziskové organizace, jehož prostřednictvím mohou neziskové organizace prosazovat svoje zájmy. Obecně však neziskové organizace nenašly způsob, jak prosadit společný zájem.

VI/4 Školení

Existuje dostatečná nabídka školení pro neziskové organizace. Jejich kvalita je však nevyrovnaná a pro mnoho neziskových organizací jsou finančně nedostupné. Školení probíhají především v Praze a ve velkých městech, ale vzhledem k velikosti ČR je takto zajištěn přístup ke školením pro zájemce z celé republiky. Neziskové organizace si ještě dostatečně nezvyklý investovat finanční prostředky do vlastního vzdělávání.

VI/5 Mezioborová partnerství

Existence všeoborových partnerství je spíše výjimkou. Partnerství nevznikají na základě přirozených potřeb, ale jsou spíše vyžadována v projektech podporovaných z evropských fondů. Tyto trendy podporující partnerství jsou v poslední době velmi výrazné, jednotliví zástupci z rozdílných sektorů si ale ještě zcela neuvědomují výhody těchto partnerství.

VII. VNÍMÁNÍ VEŘEJNOSTI

Hodnocení expertní skupiny: 3,7

VII/1 Sdělovací prostředky

Sdělovací prostředky čteně informují o aktivitách neziskových organizací. Mediální sdělení jsou většinou neutrální, pokud se objevuje hodnocení, tak vyznívá spíše pozitivně. Mediální soustředění na negativní kauzy jsou ojedinělá. Vstupy se převážně objevují v regionálních médiích a soustřeďují se na místní události. Z veřejnoprávních médií věnuje neziskovým organizacím mimořádný prostor Český rozhlas. Další veřejnoprávní médium – Česká televize – odkazuje na neziskovou problematiku více na svém méně sledovaném kanále.

V médiích v poslední době sílí trend poskytovat prostor pracovníkům neziskových organizací jako expertům na konkrétní problematiku.

VII/2 Vnímání neziskových organizací veřejností

Veřejnost stále plně nechápe význam neziskových organizací a jejich roli ve společnosti. Kladně hodnotí princip dobrovolnosti, zatímco termín „neziskový“ chápe pejorativně. Veřejnost pozitivně vnímá zejména ty organizace, které jsou propagovány v médiích a ty, které zná ze svého prostředí (regionální organizace). Známé jsou zejména organizace, které pořádají veřejné sbírky. Zhruba polovina veřejnosti považuje neziskové organizace za vlivné subjekty, které pomáhají řešit důležité společenské problémy. Podle občanů hrají neziskové organizace významnější roli při řešení celospolečenských problémů, než při řešení problémů lokálních.

VII/3 Vnímání neziskových organizací vládou a podniky

Neziskové organizace jsou veřejnou správou proklamativně označovány za partnery a spolupracovníky, v praxi však převážně nejde o rovnocenný vztah.

Zejména zahraniční a větší domácí firmy počítají s neziskovými organizacemi ve svých koncepcích sociální zodpovědnosti (corporate social responsibility) a jejich prostřednictvím řeší podporu určitých témat nebo regionů. Spolupráce s neziskovými organizacemi je dobrou firemní vizitkou, ale zdaleka není standardní součástí firemní kultury.

VII/4 Vztahy s veřejností

Neziskové organizace stále silněji vnímají význam public relations jako podmínku jejich trvalé udržitelnosti. Oslovují veřejnost a propagují svoji činnost. Problémem je, že neziskové organizace se často nemohou public relations intenzivně a systematicky věnovat, protože jim chybí lidské a finanční zdroje. Ne vždy dovedou sdělit záměry svých organizací tak, aby jim veřejnost porozuměla a mohla jim poskytnout podporu.

VII/5 Samoregulace

Etický kodex obecně akceptovatelný v prostředí neziskového sektoru neexistuje, ani se nediskutuje o možnosti zavedení obecně platných etických pravidel. Ke konsensu jsou schopna dojít početně menší uskupení organizací. Vznikl např. Etický kodex nadací, organizace poskytující sociální služby považují vypracování etických pravidel jednání s klienty za jeden ze základních principů své činnosti. Některé neziskové organizace samy formulují etické zásady své činnosti a zveřejňují je ve svých informačních a propagačních materiálech. Tento postup však rozhodně není převažujícím trendem.

O jistou míru transparentnosti usilují vlivné a významné organizace, které vydávají výroční zprávy a distribuují je. Často však přeceňují propagační efekt těchto aktivit.

Použité informační zdroje (výzkumy):

- *Současný stav fundraisingu neziskových organizací.* Praha : Spiralix, 2003. 40 s.
- *Quo vadis : neziskové organizace a informační technologie.* České Budějovice : Attavena, 2003. 36 s. ISBN 80-8678-04-5.
- *V jakém stavu se nachází naše občanská společnost v době vstupu ČR do EU?* Praha : NROS; STEM, 2004.
- *Ekonomické výsledky nadačních subjektů v roce 2002 : projekt Ekonomika nadačních subjektů v České republice.* Brno : Centrum pro výzkum neziskového sektoru, 2004. 32 s. ISBN 80-239-3404-X.